

ВПЛИВ ВОЄННОГО СТАНУ ТА МОБІЛІЗАЦІЙНИХ ПРОЦЕСІВ НА РОЗВИТОК НАУКИ, ІННОВАЦІЙ ТА ОСВІТИ: ПРОБЛЕМИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ГАРАНТІЙ ТА РЕАЛІЗАЦІЇ КОНСТИТУЦІЙНИХ ПРАВ В УКРАЇНІ

THE IMPACT OF MARTIAL LAW AND MOBILIZATION PROCESSES ON THE DEVELOPMENT OF SCIENCE, INNOVATION AND EDUCATION: PROBLEMS OF ENSURING GUARANTEES AND IMPLEMENTING CONSTITUTIONAL RIGHTS IN UKRAINE

Чорнолуцький Р.В., д.ю.н.,
професор кафедри цивільно-правових дисциплін
та міжнародного права
Міжрегіональна Академія Управління персоналом
orcid.org/0000-0002-7672-0739

Муравйова І.А., к.ю.н., доцент,
доцент кафедри адміністративного,
фінансового та банківського права
Міжрегіональна Академія управління персоналом
orcid.org/0000-0001-8206-2640

Талах А.М., к.ю.н.,
доцент кафедри теорії держави і права
та конституційного права
Міжрегіональна Академія управління персоналом
orcid.org/0000-0002-9517-0920

Євдокимов Д.А., д.ф.п.,
професор кафедри теорії держави і права
та конституційного права
Міжрегіональна Академія управління персоналом
orcid.org/0000-0002-0505-8522

Савка О.І., к.ю.н.,
доцент кафедри правоохоронної
та антикорупційної діяльності
Міжрегіональна Академія управління персоналом
orcid.org/0000-0002-1723-3412

У статті досліджено вплив воєнного стану та мобілізаційних процесів на розвиток науки, інновацій та освіти в Україні. Проблематика дослідження зумовлена суперечністю між нагальними потребами оборони держави та конституційними гарантіями громадян на освіту, академічні свободи і здійснення наукової діяльності.

Метою є виявлення основних викликів для науки, освіти та інновацій в умовах воєнного стану, аналіз правових і інституційних наслідків мобілізаційних процесів, а також формування напрямів збереження людського капіталу як бази сталого післявоєнного відновлення. Завдання включають: аналіз стану науки й освіти в умовах війни; визначення ризиків, пов'язаних із «відпливом мізків», обмеженням фінансування та нерівністю доступу; дослідження правового регулювання конституційних прав у контексті мобілізації; вироблення рекомендацій для державної політики.

Встановлено, що воєнний стан має подвійний вплив: обмежує доступ до освіти й науки через мобілізацію, руйнування інфраструктури та скорочення фінансування, але водночас стимулює розвиток інновацій у сфері оборонних технологій, цифровізації та медицини. Доведено, що мобілізація науково-педагогічних кадрів і студентів спричиняє суттєві кадрові втрати у закладах освіти й наукових установах, що потребує правових механізмів відстрочок для критично важливих категорій фахівців. Підкреслено обов'язок держави гарантувати конституційні права навіть у кризових умовах, зокрема щодо доступу до освіти, академічних свобод та рівності можливостей для внутрішньо переміщених осіб і мешканців окупованих територій.

Обґрунтовано, що підтримання балансу між оборонними пріоритетами та конституційними гарантіями є критично важливим чинником національної стійкості. Сформульовано практичні рекомендації для державної політики, зокрема щодо цільових програм підтримки студентів і науковців, розвитку міжнародного академічного співробітництва та реалізації післявоєнних стратегій сталого розвитку на основі науки, освіти й інновацій.

Отримані результати мають прикладне значення для органів державної влади, наукової спільноти, освітніх інституцій і міжнародних партнерів, залучених до процесу відновлення України. Доведено стратегічну важливість збереження інтелектуального капіталу як ресурсу для відбудови економіки та демократичних інститутів.

Ключові слова: воєнний стан, мобілізація, наука, освіта, інновації, конституційні права, людський капітал.

The article examines the impact of martial law and mobilization processes on the development of science, innovation, and education in Ukraine. The research problem arises from the contradiction between the urgent defense needs of the state and the constitutional guarantees of citizens' rights to education, academic freedoms, and scientific activities.

The purpose of the study is to identify the main challenges for science, education, and innovation under martial law, to analyze the legal and institutional implications of mobilization processes, and to propose directions for preserving human capital as a basis for sustainable post-war recovery. The objectives include: analysis of the state of science and education under wartime conditions; identification of risks related to brain drain, funding restrictions, and unequal access; study of the legal framework of constitutional rights under mobilization; formulation of recommendations for public policy.

The research shows that martial law has a dual impact: it limits access to education and science due to mobilization, infrastructure destruction, and reduced funding, but simultaneously accelerates innovation in defense technologies, digitalization, and medical solutions. It was determined that mobilization of academic staff and students leads to significant human resource losses in higher education and research institutions, requiring legal mechanisms of deferment for critical categories of specialists. The state's obligation to secure constitutional rights in times of crisis is emphasized, particularly regarding access to education, academic freedoms, and equality of opportunities for internally displaced persons and residents of occupied territories.

The study proves that maintaining a balance between defense priorities and constitutional guarantees is crucial for national resilience. Practical recommendations were formulated for state policy, including targeted support programs for students and researchers, international academic cooperation, and post-war strategies for sustainable development based on innovation and education.

The findings are valuable for policymakers, legal scholars, and practitioners dealing with education and science policy, as well as for international partners involved in Ukraine's recovery process. They highlight the importance of preserving intellectual capital as a strategic resource for rebuilding Ukraine's economy and democratic institutions.

Key words: martial law, mobilization, science, education, innovation, constitutional rights, human capital.

Постановка проблеми. Повномасштабна збройна агресія Російської Федерації проти України призвела до введення воєнного стану, що суттєво вплинуло на всі сфери суспільного життя. Особливої актуальності набуває проблема забезпечення конституційних прав громадян на освіту та наукову діяльність у контексті мобілізаційних процесів. Виникає суперечність між оборонними потребами держави та необхідністю збереження й розвитку людського капіталу, який є базою для майбутнього відновлення країни.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання впливу війни на освітню та наукову систему розглядалися у працях українських дослідників (О.В. Воробйов, М. А. Риженко). Значна увага приділяється проблемам «brain drain», цифровізації освіти, збереження академічних свобод у надзвичайних умовах. Однак комплексний аналіз взаємозв'язку воєнного стану, мобілізаційних процесів та забезпечення конституційних прав у сфері науки й освіти потребує подальшого наукового дослідження.

Мета і завдання дослідження. Метою є виявлення впливу воєнного стану та мобілізаційних процесів на розвиток науки, інновацій та освіти в Україні й визначення шляхів забезпечення конституційних гарантій у цих сферах.

Завдання: – проаналізувати стан науки, освіти й інноваційної діяльності в умовах війни; – визначити основні ризики й виклики, пов'язані з мобілізаційними процесами; – дослідити правові аспекти реалізації конституційних прав у сфері освіти та науки; – запропонувати напрями державної політики для збереження й розвитку людського потенціалу.

Виклад основного матеріалу. Збройна агресія Російської Федерації проти України спричинила масштабні руйнування інфраструктури, що безпосередньо торкнулися науково-дослідних установ, університетів і лабораторних комплексів [1]. Втрата матеріально-технічної бази стала серйозною перешкодою для здійснення прикладних і фундаментальних досліджень. Руйнування будівель, пошкодження обладнання, відключення енергетичних систем та нестабільність комунікацій значно знижують можливість проведення експериментів і реалізації інноваційних проектів. Окрім матеріальних втрат, спостерігається масовий відтік висококваліфікованих науковців за кордон, що ускладнює відновлення кадрового потенціалу та створює загрозу «витоку мізків».

Скорочення фінансування науки й освіти у воєнний час є закономірним наслідком пріоритетності витрат на оборону [2]. Проте недофінансування цієї сфери призводить до відтермінування реалізації важливих дослідницьких програм і зупинки перспективних стартапів. Це, своєю чергою, негативно впливає на конкурентоспроможність держави у глобальному науковому просторі.

Разом із тим війна виступила своєрідним каталізатором для прискореного розвитку окремих напрямів інновацій. Значного поштовху набули військові та оборонні технології, включно з безпілотними системами, засобами електронної боротьби, новими матеріалами для захисту військових і цивільних, технологіями швидкого ремонту інфраструктури. Активно розвивається цифрова сфера:

створюються нові сервіси для державного управління, кіберзахисту, логістики й комунікацій. Поряд із цим спостерігається інтенсивне впровадження інновацій у сфері медицини – розробка протезів, систем реабілітації, мобільних діагностичних комплексів.

Таким чином, війна хоч і створила безпрецедентні виклики для науково-технічного розвитку України, водночас актуалізувала необхідність мобілізації інтелектуальних ресурсів та швидкого впровадження інновацій. Це засвідчує важливість науки та технологій не лише у післявоєнній відбудові, а й у забезпеченні стійкості держави в умовах сучасних загроз.

Конституція України (ст. 53) гарантує право кожного громадянина на освіту, однак реалізація цього права в умовах воєнного стану стикається з низкою суттєвих викликів [3]. Воєнні дії призвели до пошкодження й знищення закладів освіти, вимушеної евакуації студентів та викладачів, а також до призупинення навчального процесу у багатьох регіонах. Водночас система освіти продемонструвала здатність до адаптації, що виявилось у масштабному переході на дистанційне навчання.

Застосування цифрових технологій дало змогу зберегти відносну безперервність освітнього процесу. Використання онлайн-платформ, віртуальних класів і електронних бібліотек значно розширило можливості доступу до навчальних матеріалів навіть для тих студентів, які перебувають за межами України. Однак масове впровадження дистанційної освіти супроводжується низкою проблем. Серед них – нерівність доступу до інтернету й технічних засобів, відсутність стабільного електропостачання у зонах бойових дій, а також психологічне виснаження студентів і викладачів через постійний стрес і небезпеку.

Важливою проблемою є й питання якості освіти. В умовах постійних повітряних тривог, вимушених переміщень та обмежених ресурсів складно забезпечити високий рівень навчального процесу, що потребує практичних занять, лабораторних робіт і безпосереднього контакту з викладачем [4]. Це особливо актуально для технічних і медичних спеціальностей.

Попри труднощі, українська освіта продовжує виконувати свою суспільну функцію, формуючи нове покоління громадян, здатних брати участь у відбудові країни. Для збереження освітнього потенціалу держава повинна реалізовувати програми підтримки студентів та викладачів, забезпечувати фінансування освітніх проектів і створювати умови для інтеграції української освіти в європейський простір.

Мобілізаційні процеси мають безпосередній вплив на кадрове забезпечення науки та освіти. Масове залучення громадян до військової служби охоплює й представників академічної спільноти – науковців, викладачів, аспірантів і студентів. Це призводить до тимчасового або постійного скорочення людських ресурсів у закладах освіти й наукових установах, що негативно позначається на безперервності досліджень і якості навчального процесу [5].

Окрім кадрових втрат, мобілізація породжує низку правових і етичних проблем. Конституція України зобов'язує громадян захищати Вітчизну, але водночас гарантує право на освіту та свободу наукової творчості. У цих умовах

виникає необхідність збалансування оборонних потреб із збереженням інтелектуального потенціалу країни. Вирішенням стало запровадження системи відстрочок від мобілізації для ключових категорій фахівців, діяльність яких є критично важливою для науково-технічного прогресу та освітньої безпеки держави.

Подібна практика існує у багатьох країнах світу, де під час війни або надзвичайних ситуацій держава зберігає частину науковців і викладачів у цивільному секторі, розглядаючи їхню діяльність як стратегічно важливу. В Україні також актуальним є питання створення механізмів бронювання для освітян та науковців, що працюють у пріоритетних напрямках. Це дозволяє мінімізувати ризики зупинки досліджень і водночас забезпечує потреби армії у мобілізаційних ресурсах.

Таким чином, кадрова політика в умовах війни повинна враховувати не лише потреби оборони, а й стратегічні інтереси держави у сфері освіти й науки. Без збереження інтелектуального потенціалу неможливо буде здійснити повноцінну післявоєнну відбудову та забезпечити конкурентоспроможність України у глобальному світі.

Забезпечення академічних свобод, права на освіту та доступу до науки є не лише юридичним, а й політичним і моральним обов'язком держави. Навіть у воєнний час Україна, як демократична держава, зобов'язана дотримуватися міжнародних стандартів у сфері прав людини, закріплених у Міжнародному пакті про економічні, соціальні та культурні права, Європейській конвенції з прав людини та низці інших міжнародних актів [6].

Війна не може бути виправданням для повного згорання освітніх і наукових прав громадян. Навпаки, у такі періоди особливого значення набуває підтримка тих, хто зазнав втрат, вимушено перемістився чи залишився без роботи [7]. Державні програми мають забезпечувати фінансову допомогу студентам і викладачам, створювати можливості для продовження навчання та досліджень у безпечних умовах, стимулювати міжнародну співпрацю і академічну мобільність.

Збереження академічних свобод означає також захист від цензури, переслідувань за наукові погляди та створення умов для вільного поширення знань. Це критично важливо для формування відкритого суспільства, здатного до інновацій і модернізації.

Отже, у період війни забезпечення конституційних прав у сфері освіти та науки має стати одним із ключових пріоритетів держави. Це є не лише гарантією дотримання демократичних цінностей, але й передумовою для швидкої відбудови, збереження людського капіталу та побудови сучасної інноваційної економіки.

Висновки. Війна створила комплексні виклики для науки, освіти та інновацій, водночас ставши своєрідним

каталізатором для розвитку окремих технологій. З одного боку, збройна агресія спричинила руйнування наукової інфраструктури, відтік висококваліфікованих кадрів, вимушене скорочення фінансування освітніх і наукових проєктів, а також значне зниження можливостей міжнародної співпраці. З іншого боку, екстремальні умови воєнного стану зумовили активне впровадження новітніх рішень у сфері оборонних технологій, цифровізації, кібербезпеки та комунікацій. Саме ці напрями стають пріоритетними в умовах виживання держави та водночас створюють підґрунтя для майбутнього відновлення й модернізації України.

Мобілізаційні процеси мають подвійний вплив на кадровий потенціал науки та освіти. Залучення значної кількості громадян до військової служби, зокрема науковців, викладачів і студентів, призводить до тимчасової втрати людського ресурсу в цих сферах. Це загрожує як зупинкою досліджень, так і уповільненням освітнього процесу. Водночас Конституція України гарантує право на освіту та свободу наукової творчості, що вимагає пошуку балансу між потребами оборони держави та збереженням інтелектуального потенціалу нації. Необхідним є вироблення гнучких механізмів правового врегулювання, які б дозволяли залучати спеціалістів у критичних галузях до наукової та освітньої діяльності, водночас виконуючи їхній конституційний обов'язок щодо захисту Батьківщини.

У таких умовах держава повинна розробити системні заходи для підтримки освітньої та наукової сфери як під час воєнного стану, так і в післявоєнний період. Йдеться не лише про фінансову допомогу, але й про інституційні зміни, спрямовані на створення ефективних механізмів міжнародної співпраці, залучення грантів, розвиток цифрових платформ і забезпечення академічної мобільності. Особливої уваги потребує питання інтеграції української науки та освіти у світовий простір, що дозволить зберегти конкурентоспроможність і сприятиме швидкій відбудові держави.

Ключовим чинником відновлення України виступає збереження людського капіталу. Інтелектуальні ресурси нації – це основа для розвитку інновацій, модернізації економіки та забезпечення сталого розвитку. Втрата науковців, педагогів, студентів і молодих фахівців може мати довготривалі негативні наслідки для держави. Тому важливо створити умови, які б дозволяли громадянам реалізовувати свій освітній і науковий потенціал в Україні, попри воєнні виклики.

Отже, війна та мобілізаційні процеси, попри свою деструктивність, відкривають і нові можливості для трансформації науки, освіти та інновацій. Головним завданням держави у цей період є пошук балансу між оборонними потребами та забезпеченням конституційних прав громадян, що у перспективі стане запорукою відновлення, зміцнення й сталого розвитку України.

ЛІТЕРАТУРА

1. Сидоренко О. В., Денисенко О. М Освіта в умовах війни: виклики і проблеми. Соціально-етичні та деонтологічні проблеми сучасної медицини (немедицинські проблеми в медицині): зб. матеріалів IV міжнар. наук.-практ. конференції, м. Запоріжжя, 23-24 лютого 2023 р. – Запоріжжя: ЗДМУ, 2023. – С. 151-154.
2. Про правовий режим воєнного стану : Закон України від 12.05.2015 № 389-VIII : станом на 14 трав. 2025 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19#Text> (дата звернення: 27.08.2025).
3. Конституція України : від 28.06.1996 № 254к/96-ВР : станом на 1 січ. 2020 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254k/96-vr#Text> (дата звернення: 27.08.2025).
4. Скиба М. Освіта ніколи не буде такою, як до війни. URL: <http://https://osvitoria.media/experience/osvita-nikoly-ne-bude-takoyu-yak-do-vijny-mykola-skyba-proostanni-osvitni-tendentsiyi/>
5. Про освіту : Закон України від 05.09.2017 № 2145-VIII : станом на 27 серп. 2025 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19#Text> (дата звернення: 27.08.2025).
6. Волощенко Є. І. Нові виклики та можливості для навчально-наукової діяльності в умовах війни в Україні. Освіта в умовах війни: реалії, виклики та шляхи подолання: матеріали II Форуму академічної спільноти (20–24 червня 2022 року, м. Дніпро: Державний вищий навчальний заклад «Придніпровська державна академія будівництва та архітектури») / Упоряд. М. В. Савицький, І. П. Мамчич. Дніпро : ДВНЗ «ПДАБА», 2022. С. 15-17
7. Складановська М. Г. Психологічні проблеми студента та викладача в умовах воєнного стану URL: <https://pgasa.dp.ua/wp-content/uploads/2022/07/Skladanovska-M.G.-Psychologichni-problemy-studenta-ta-vykladacha-v-umovah-voyennogo-stanu.pdf>

Дата першого надходження рукопису до видання: 20.11.2025

Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 11.12.2025

Дата публікації: 30.12.2025